

Gula istennő kutyaszimbólumai a mezopotámiai ikonográfiában I

Dog symbols in the iconographical sources of Mesopotamian deity Gula

Ligeti Dániel

PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola

gjulika1@gmail.com

Initially submitted Sept 15, 2021; accepted for publication Sept.28, 2021

ABSTRACT

This study aims to examine the iconographic sources presenting as a dog the Mesopotamian healing goddess Gula. These figures were examined by typological and stylistic chronological methods, using the database of the collected sources. The result obtained reflects the history of the goddess's representation, keeping in mind the following questions: What criteria must be met in order to consider the dog as a divine symbol? What changes has the motif gone through in the period from the Old Babylonian until the Late Babylonian era?

Kulcsszavak: Mezopotámia, ikonográfia, kutya, Gula, istennő, tipológia, pecséthenger,

Keywords: Mesopotamia, iconography, dog, Gula, goddess, typology, cylinder seal

BEVEZETÉS

A mezopotámiai ikonográfiai forrásanyagban a kutya alakja Gula gyógyító istennő közelében fordul elő a legnagyobb gyakorisággal. A tanulmányban az istennő szimbólumaként értelmezhető kutyaalakokat vizsgáljuk, amelyet Gula ikonográfiai forrásaira alapozunk. Célunk az összegyűjtött forrásokon megfigyelhető kutyaalakok ikonográfiai attribútumainak a meghatározása és az ábrázolási elem stílus-kronológiájának a felállítása. A kutya motívuma leggyakrabban az első évezredi tárgyakon fordul elő, de korábbi, második évezredi (középasszír/középbabiloni, óbabiloni²) forrásokon is megfigyelhető. A munka négy tartalmi egységből tevődik össze: az első részben a téma kutatástörténetét tárgyaljuk, a második részben a tanulmányban felhasznált forrásokat ismertetjük, a harmadik részben a vizsgált tárgyakon szereplő kutyaábrázolások tipológiai besorolása következik, a tanulmány utolsó egységében pedig a tárgyalt motívumot elemezzük, amely során két kérdésre keressük a választ: Milyen ábrázolási kritériumok teljesülése esetén értelmezhető a kutya Gula istennő szimbólumaként? Milyen változásokon ment keresztül ez az ikonográfiai elem az óbabiloni kortól a későbabiloni korig?

I. KUTATÁSTÖRTÉNET

Mezopotámiában a gyógyítással összefüggésbe hozható istenségek közül forrásaink a leggyakrabban Gulát³ említik. Az istennőről szóló *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* szócikk

¹ A tanulmány elkészüléséért köszönettel tartozom konzulensemnek dr. Bácskay Andrásnak, a lektorálásért dr. Fröhlich Ida professzorasszonynak. A tanulmány mellékletében a lenyomatrajzok a szerző szellemi termékei.

² Az óbabiloni darabokon a kutya Gula szimbólumaként történő azonosítása nem egyértelmű. A továbbiakban a szimbólum kritériumai között részben ezt a problémát is tárgyaljuk, ld. COLLON 1994.

³ A mezopotámiai istenorvosok között Gulát tekinthetjük a szinkretizmusok domináns gyógyító istennőjének, akinek III. Ur-i dinasztia korabeli centruma Ummába tehető. Ez a középbabiloni korra Iszinbe tevődik át. A gyógyító istennők szinkretizmusát Böck is alátámasztja, aki szerint a 3. és 2. évezred fordulójára több hasonló orvosi attribútummal rendelkező istennő is

részletesen tárgyalja a Gula istennőhöz kapcsolódó elnevezéseket és epithetonokat, az istenlistákban betöltött pozícióját, a többi istennel létesített kapcsolatát, szerepkörét, kultusztopográfiáját, valamint a tanulmány szempontjából is kiemelten releváns ikonográfiai sajátosságait, amely szerint az állatok közül a kutya tekinthető Gula elsődleges szimbólumának.⁴ Gula első monografikus tárgyalását Hector Avalos nevéhez köthetjük, aki munkájában az istennő alakját illetően a szentélyében zajló rituálékot többek között a görög Aszklépioszsal és további szentélyek rituáléival vizsgálta.⁵ Az istennő alakjáról szóló legátfogóbb munkák között Barbara Böck közelmúltban megjelent monográfiáját említhetjük, melyben Gula orvosi-⁶ és vallási szövegekre alapozott vizsgálatában a szerző kitér az istennő és a kutya kapcsolatát alátámasztó forrásokra is.⁷ Böck a kutya gyógyító vonatkozásában feltételezi az állat bipoláris aspektusát is, amelyet a betegséget okozó Lamaštu démon, helyenként szintén kutyákat tartalmazó ikonográfiájával magyaráz.⁸ A kutya szakrális aspektusainak kutatástörténete kapcsán JoAnn Scurlock, az állatok vallási életben betöltött szerepét tárgyaló munkát említhetjük, amelyben Scurlock kitér a kutya Gula istennőnek dedikált rituálékban betöltött szerepére is.⁹

Gula és a kutya kapcsolatát elsők között Ilse Fuhr¹⁰ tárgyalta, az istennő és az állat kulcsfontosságú kapcsolatának ikonográfiai vizsgálatát legrészletesebben Tally Ornan végezte el, aki szerint az istennő és az állat korrelációját az iszini, illetve további babilóniai templomokban talált agyag kutyafigurák is alátámasztják. Ornan meglátása, hogy a kutya alakja a 9–8. századig, mint önálló ikonográfiai elem, nem tekinthető gyakorinak.¹¹ Az istennő ikonográfiájának miniatűr ábrázolásokat feldolgozó kutatástörténetében Dominique Collon nevéhez köthetjük a British Museum Gulát ábrázoló újasszír pecséthengereinek a feldolgozását.¹² A monumentális ábrázolások esetében Ursula Seidl a kudurrakon előforduló állatalakok között a kutyaábrázolásokat is elemezte.¹³ A témához kapcsolódóan legújabban Seraina Nett foglalkozott Gula kutyaszimbólumaival.¹⁴ Nett szerint kutyaábrázolások már az óbabiloni kortól nyomon követhetők a mezopotámiai művészetben, viszont az állatok Gulával való asszociációja csak későbbi periódusokban tisztázódik, először középbabiloni kuduru ábrázolásokon, majd a későbbiekben újasszír és újbabiloni pecséthenger jeleneteken is. Nett megjegyzi, hogy a rítus- és ráolvasásszövegekben a kutya előtt szereplő determinatívumból az állat isteni minőségét feltételezhetjük.¹⁵ Jeremy Black és Anthony Green

összeolvadhatott egy nagy orvosisten személyében, akiknek a megnevezéseit Gulára használták. Böck szerint Gula 2. évezredi népszerűségét a gyógyító istennő és Ninurta között köttetett mitológiai házasság is indokolhatja. (BÖCK 2014, pp 7-15.)

⁴ FRANKENA, SEIDL 1957-1971. „Gula.” *RIA* 3:695-7.

⁵ AVALOS 1995

⁶ A mezopotámiai orvoslás kutatástörténetének fontosabb külföldi szakirodalmi között Mark Geller (GELLER 2010), hazai tekintetben Bácskay András (BÁCSKAY 2018) is kitér a kutya gyógyító rítusokban betöltött szerepére.

⁷ BÖCK 2014. A szerző mezopotámiai gyógyító istennőket átfogóan bemutató és kutatásukat tárgyaló rövidebb tanulmányához ld. BÖCK 2015

⁸ BÖCK 2014. pp 40.

⁹ SCURLOCK 2002. 361–389.

¹⁰ FUHR 1977.

¹¹ ORNAN 2004. pp 14; 20; Az általános miniatűr- és monumentális ikonográfiai ábrázolások tipológiai rendszerezéséhez ld. ORNAN 2005.

¹² COLLON 1994. A pecséthengerek általános kronológiai áttekintéséhez ld. COLLON 1987. és PORADA 1993. A British Museum újasszír és újbabiloni pecséthengereinek gyűjteménykatalógusához ld. COLLON 2001. Pecséthengerek online adatbázishoz ld. TSOUPOPOULOU 2014.

¹³ SEIDL 1989, pp. 140-143. Kudurrak feldolgozásához ld. KING 1912; SLANSKI 2003; PAULUS 2014. Specifikusan Gula és a kutya kizárólag monumentális ábrázolásaival foglalkozó tanulmány még nem született.

¹⁴ Mezopotámiai istenek további állatszimbólumaihoz ld. GRONEBERG 2000; WATANABE 2002.

¹⁵ NETT 2021. pp 55-60.

mezopotámiai vallástörténeti enciklopédiája szerint az ülő kutya az óbabilon kortól jelenik meg isteni szimbólumként és egyaránt előfordul Gula és Ninisina istennők asszociációjában.¹⁶

Jelen tanulmány a fentebb vázolt kutatási irány folytatására vállalkozik és mivel a bevezetésben feltett kérdések a mezopotámiai vallásban fontos szerepet betöltő isteni reprezentációt is érintik, úgy az eredmények Gula istennő ikonográfiai vizsgálatával járulnak hozzá a mezopotámiai vallástörténethez.¹⁷

Vizsgálatunk Gula és a kutya ikonográfiai sajátosságait célzó korábbi munkák között (COLLON 1994; ORNAN 2004.) három téren tartalmaz újdonságot: a nagyobb mennyiséget felölelő forrásanyagban,¹⁸ a kutyamotívum ikonográfiai stíluskronológiájának felállításában, illetve a kutya, mint Gula-szimbólum kritériumainak meghatározásában.

II. FORRÁSOK ISMERTETÉSE¹⁹

II.1. Az ikonográfiai korpusz áttekintése és a tipológia ismertetése

A tanulmány gerincét képező szakirodalmak között elsősorban gyűjteménykatalógusokat, tipológiai munkákat és stíluskronológiai áttekintéseket említhetünk. A tanulmány bázisa 58 kutyát ábrázoló, óbabilonitól későbabiloni korig terjedő ikonográfiai ábrázolás.²⁰ A források közül 44-et a British Museum-ból, 7-et a Louvre-ból, 2-t a Vorderasatisches Museum-ból, 2-t a Pierpont Morgan gyűjteményből, 2-t a brüsszeli Royal Museum of History and Art gyűjteményéből, egy darabot pedig a münsteri egyetem régészeti múzeumából emelünk be. Az egyes források régészeti és múzeumi információi a tanulmány végén csatolt táblázatban követhetők. A felhasznált források között megtalálhatók kudurrak, amelyeket monumentális-, pecséthengerek és pecsétnyomók, amelyeket miniatűr-, valamint egy amulett és két szobor, amelyeket plasztikus²¹ ábrázolások felosztása szerint fogunk vizsgálni. Az összegyűjtött forrásokat egy formai és kronológiai szempontok mentén felállított tipológiai rendszer segítségével vizsgáljuk óbabiloni, középbabiloni, 10-7. századi, 7-5. századi és múzeumi datálással nem rendelkező csoportok kronológiai sorrendjében. A források vizsgálatakor szempontot képez Gula jelenléte a kutya közelében, amelyeket antropomorfikus-, valamint a kutya önálló ábrázolása, amelyeket nem-antropomorfikus felosztás szerint fogunk vizsgálni. A kutya alakjai között különbséget teszünk testhelyzet (ülő, fekvő, álló), teljes vagy részleges megjelenések, illetve az állat testrészeinek (fül, száj, fark) ábrázolási stílusai között. A tanulmány kutatási nehézségei közé tartozik Gula és Ištar szinkretizmusának ikonográfiai lenyomata, amely az istennőkön túl magában rejti a kutya és az oroszlán összetévesztésének veszélyét is. Ennek elkerülésére a

¹⁶ BLACK, GREEN 1992, pp 70.

¹⁷ Bottéro szerint a mezopotámiai vallást a vallási érzület, vallási reprezentáció és vallási viselkedés felosztása szerint célszerű vizsgálni. (BOTTÉRO 2001, pp 29-203.)

¹⁸ Az említett munkákban Collon 8, kizárólag antropomorfikus első évezredi pecséthengert, Ornan 26 tárgyat vont be a vizsgálatba: köztük első évezredi tárgyakból 2 antropomorfikus és 3 nem-antropomorfikus pecséthengert, 2 feltételezhetően Ištárt ábrázoló pecséthengert, 3 plasztikus ábrázolást, 3 antropomorfikus pecsétnyomót, 2 nem-antropomorfikus pecsétnyomót és 1 agyagtáblát, korábbi időszakokból 6 kudurrut, 3 óbabiloni pecséthengert és 1 akkád pecséthengert.

¹⁹ Az eredmények értékelésekor figyelembe kell vennünk egyrészt, hogy a források tárgytípusai (főleg a miniatűr alkotások, azon belül is pecsétnyomók és pecséthengerek) akár több generáción keresztül öröklődő, személyes tárgyak voltak, amelyek ábrázolásai bizonyos mértékben kötődtek a tulajdonosaikhoz. Másrészt feltételezünk a mezopotámiai képi ábrázolások körében egy bizonyos alkotói konzervatívizmust, mely szerint az ikonográfiai ábrázolásokat szigorú műhelyelőírások szerint készítették el. Ennek jelentőségét egy feltételezhetően többségében írástudatlan társadalomban nem becsülhetjük le, hiszen az írott szöveggel szemben a képi ábrázolás képes lehetett nagyobb bázis megszólítására is. (ORNAN 2005, pp 10.)

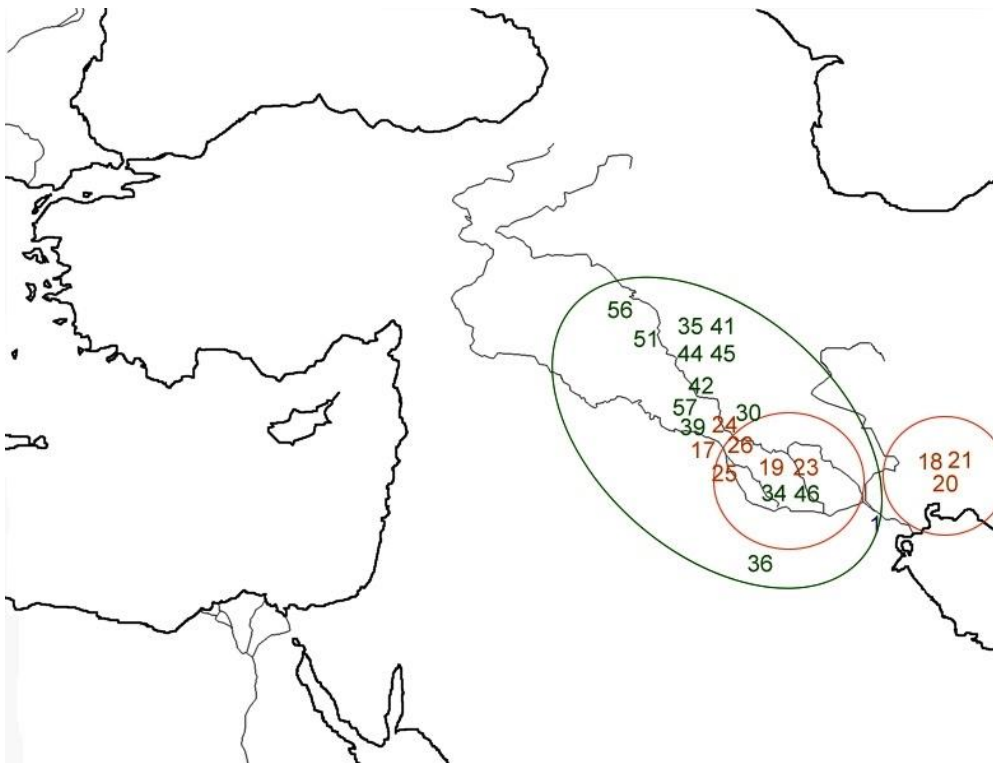
²⁰ Az eredmények az összegyűjtött forrásokra vonatkoznak. Nem zárjuk ki további mezopotámiai, Gulához köthető kutyaábrázolások meglétét. Az összegyűjtött források között 3 esetben (53; 55; 56.) fotódokumentáció és szakirodalmi referencia hiányában kizárólag az online múzeumi katalógusleírásra támaszkodhatunk.

²¹ A „plasztikus ábrázolások” kifejezés alatt azt értjük, hogy az ábrázolás e tárgyakon nem síkbeli, hanem háromdimenziós.

Collon által meghatározott ikonográfiai attribútumok lesznek mérvadók a kutyaképek azonosítására, amely szerint Collon a kutyát az oroszlánnal szemben a hegyes fülek, csukott száj és felfelé ívelő farok alapján határozza meg.²² A tipológiai elemzéssel az egyes ábrázolási elemek, struktúrák, kompozíciók és standardok felmérését végezzük el, amelyeket a tanulmány záróelemzésében a kutya ikonográfiai sajátosságaira fókuszálva egy stílus-kronológiai rendszerezésnek vetünk alá.

II.2. A források topográfiai megoszlása

A források közül csak néhányhoz ismerünk konkrét lelőhelyet. A táblázatban olvasható helyszíneket a források múzeumi katalógusleírásai támasztják alá. A halmazok a makro-regionális földrajzi egységeket jelölik. (Pld. Dél-Irak, Babilónia) (1. ábra). A lelőhellyel rendelkező tárgyak között bizonyos mértékben különbséget tudunk tenni északi- (asszíriai) valamint dél-mezopotámiai (babilóniai) származás között. Ez alapján az első évezredi darabok közül a 51. és 56. tárgyak Mezopotámiai északi részéből, a 30; 34; 36; 39; 44; 46. források pedig a déli területről származhatnak. Ezen első évezredi darabok közül tudjuk, hogy a 39. pecsétnyomó Babilonból, a 42. amulett Kisből és az 51. pecsétgyűrű Nimrudból került elő. Korábbi darabok esetében a kudurruk főleg babilóniai területről származnak, a 18; 20; 21. számú források esetében említi a katalógusleírás, hogy hadizsákmányként kerülhettek a jelölt helyre. (2. ábra)

1. ábra A források topográfiai megoszlása

²² COLLON 1994. pp 43.

1	Larsa	Szobor	Kr.e. 19. sz.	Louvre (AO 4349)		x		x		
17	Babilon	kudurru	Középbabiloni	BM (90840)		x			x	
18	Szúza	Kudurru	Középbabiloni	Louvre (SB 801)	x		x	x		
19	Dél-Irak	Kudurru	Középbabiloni	BM (90850)		x			x	
20	Szúza	Kudurru	Középbabiloni (Kr.e. 12. század)	Louvre (SB 27)	x		x	x		
21	Szúza	Kudurru	Középbabiloni (Kr.e. 12. sz.)	Louvre (AS 6068)		x				x
23	Dél-Irak	kudurru	Középbabiloni (Kr.e.1125-1100)	BM (102485)		x		x		
24	Sippar	Kudurru	Középbabiloni (I. Nabú-kudurri-uszur)	BM (90858)	x		x	x		
25	Babilon	kudurru	Középbabiloni (Kr.e. 11.sz.)	BM (90829)		x				ugrik
26	Sippar	Kudurru	Középbabiloni (10. század)	BM (90835)	x		x	x		
30	Baghdad	Pecséthenger	Újasszír (Kr.e. 9. század)	BM (129538)	x	x		x		
34	Dél-Mezopotámia	Pecséthenger	Újbabiloni (Kr.e.810-790)	The Morgan Library and Museum (Morgan Seal 694)	x	x		x		
35	Irak	Pecséthenger	Újasszír (Kr.e. 800-750)	BM (119426)	x	x		x		
36	Dél-Irak	Bronzszobor	Újasszír (Kr.e. 700-600)	BM (94346)		x				x
39	Babilon	Pecsétnyomó	Későbabiloni (Kr.e. 700-550)	BM (89888)		x				x
41	Irak	agyagszobor	Későbabiloni (700-500)	BM (22458)			x	x		
42	Kis	Amulett	Későbabiloni (Kr.e. 700-500)	BM (122124)		x				x
44	Babilónia	Pecsétnyomó	Újbabiloni (Kr.e. 604-539)	Louvre (CCO A. 729)	x	x		x		
45	Irak	Pecsétnyomó	Újbabiloni (Kr.e. 604-539)	Louvre (CCO A. 731)	x	x		x		
46	Dél-Mezopotámia	Pecséthenger	Későbabiloni (Kr.e.600-400)	The Morgan Library and Museum (Morgan Seal 781)		x				x
51	Nimrud	Pecséthenger	Újasszír	BM (89846)	x	x				x
56	Tell al-Rimah (Zamahe)	Pecséthenger	Újasszír	Royal Museum of History and Art (O.3530)	x	x		x		
57	Kis?	pecséthenger	Újasszír	Royal Museum of History and Art (O.1499)	x	x		x		

2. ábra topográfiai lelőhelyek

III. A KUTYA ÁBRÁZOLÁSI TÍPUSAI

III.1. 19-16. század (óbabiloni csoport 1–16.)

Az összegyűjtött források között 16 óbabiloni²³ ikonográfiai ábrázolást tudunk azonosítani, közöttük 1 fogadalmi szobrot és 15 kizárólag antropomorfikus pecséthengert. Az 1. számú tárgy egy fekvő, oldalra néző kutyát ábrázol.²⁴ A testén futó felirat Ninisina istennőt szólítja meg, aki a 2. évezred elején olykor Gula egyik epithetonjaként jelenik meg.²⁵ Bár a feliratok elemzése a vizsgálati spektrumon kívül esik, az óbabiloni forráscsoport tárgyfeliratai egy esetben sem említik, hogy az ábrázoláson a kutyával megjelenő isteni alak Gula lenne, azonban egyes pecséteken szintén olvashatjuk Ninisina nevét, kutya ezeken viszont nem kerül ábrázolásra.²⁶ Porada szerint ez annak tudható be, hogy az óbabiloni pecséthengereken gyakran a szövegben megjelölt istenségtől eltérő istent ábrázolnak.²⁷

A 15 óbabiloni pecséthenger ábrázolás között 5 esetben találunk álló (2; 9; 11; 12; 13.) 9 esetben ülő (3; 4; 5; 6; 7; 10; 14; 15; 16.) és 1 esetben (8.)²⁸ fekvő állatot. Collon az óbabiloni pecséteken azonosított kutyamotívumon belül elkülönít egy „támasztó” (supporting crook) ábrázolási altípust, amelyet Gula szimbólumaként azonosít. Collon szerint ez az altípus a kutya egy korábbi prototípusa, készítésüket pedig a 19. századnál korábbra datálja.²⁹ Ebbe az altípusba tartoznak a 3; 4; 6; 7; 10; 14; 15; 16. források. Ez a halmaz az ülő kutyaábrázolásokon belül határozható meg, „támasztó” altípusba tartozó álló kutyát nem tudunk azonosítani. Az ábrázolás sajátossága, hogy az ülő állat fejéből egy felfelé irányuló függőleges vonalhúzást figyelhetünk meg. A „támasztó” altípusba tartozó állatábrázolások között a 6. pecséthengeren az állat egy emelvényen jelenik meg, amelynek egy későbbi, letisztultabb párhuzamaként a 47. és 49. számú pecséthengereket határozhatjuk meg. Collon a 14. számú pecséthengert emeli ki, amelyen kettő kutya is megjelenik: az istennő egyik lábát egy fekvő kutyára helyezi, míg a háta mögött egy szintén „támasztó” altípusba tartozó kutya látható. Az óbabiloni [álló isten(nő?)-fekvő kutya] kompozíciójára az összegyűjtött források között 5 későbbi hasonló ábrázolást ismerünk,³⁰ azonban az óbabiloni darabbal ellentétben a későbbi ábrázolásokon az istennő két lábbal áll az állaton. Az istenség és a kutya egymáshoz viszonyított pozíciójának tekintetében az óbabiloni forrásokon problémás típusokat elkülönítenünk. 15 antropomorfikus síkbeli miniatűr ábrázolásból 11 trónon ülő (2–12.) és 4 álló istenség (13–16.) fogadja a szemben álló, feltételezhetően halandó személyeket. A 16-os tárgyon látható „támasztó” kutya Collon szerint utólagos ábrázolás.³¹ A 11 óbabiloni [ülő isten] ábrázoláson az állat 5 alkalommal a trónus mögött (2; 3; 8; 9; 12.),

²³ Pecséthenger kompozíciók óbabiloni kortól újasszír korig terjedő átfogó ismertetéséhez ld. MATTHEWS 1990.

²⁴ Az állat arca kidolgozott, nyakán nyakörvet visel. A kisméretű kutya háta mögött lévő aprócska téglában készítették el a páciens számára összeállított gyógyszer, amelynek hatékonyságát az istennővel azonosított állat szobra garantálhatta. A fogadalmi szobrok ezen kívül gyakran rontás vagy betegség, kutya esetében harapás és az azt követő gennyedés elhárítására is használatosak voltak. A tüneteket szakrálisan átültették a tárgyra, amelyet olykor a szertartás során rituálisan megsemmisítettek a páciens testéről átvitt betegséggel együtt. (BÁCSKAY 2018, pp 152.) A szövegből arról kapunk információt, hogy a kutyát fogadalmi tárgyként használták Sumu-el, larszai király gyógyulásának elősegítéséhez. A tárgy bővebb leírásához ld. ARIANE 2016, pp 146.

²⁵ BÖCK 2014, pp 9.

²⁶ COLLON 1986, pp 41-42.

²⁷ PORADA 1993, pp 571.

²⁸ Collon fenntartja, hogy a megjelenő állatalakok nem minden esetben határozhatók meg egyértelműen kutyaként. (COLLON 1986, pp 41.) A 8. pecséthengeren megjelenő állat a fogazata és a nyaka körül húzódó sörényszerű díszítése miatt elképzelhető, hogy oroszlán.

²⁹ COLLON 1986, pp 42.

³⁰ A 30; 51; 54; 56; 57. számú tárgyak. (Az 56. forrás csak katalógusleírásból.)

³¹ COLLON 1986, pp 187.

6 alkalommal a halandók előtt, mögött vagy közrefogásában jelenik meg. (4; 5; 6; 7; 10; 11.) A 4 álló istenséget ábrázoló kompozícióban szintén nem tudunk szabályszerűséget felállítani, mivel egy esetben az istenség mögött (13.), egy esetben az istenség mögött és előtt egyszerre (14.), egy esetben az istenséggel szemben álló halandók közrefogásában (15.), valamint egyszer az istenség előtt (16.) jelenik meg amelyen a „támasztó” altípusú ábrázolás felfelé irányuló függőleges vonalhúzása az isteni alak kezéhez csatlakozik.

III.2. Kr.e. 15-10. század (középasszír/középbabiloni csoport; 17– 28.)

Seidl szerint a kudurrakon a kutya és Gula közös ábrázolása a 14-12. századig gyakori, majd a 12-11. századra egyre ritkábbá válik, míg az 1. évezred fordulójára a monumentális ábrázolásokon az állat önálló megjelenése helyettesíti az istennőt.³²

A kutya alakja 12 középasszír/középbabiloni korra keltezhető tárgyon figyelhető meg: 10 kudurrun³³ és 2 pecsétgyűrűn. 6 antropomorfikus középasszír/középbabiloni forrást különíthetünk el, melyekből 4 monumentális (18; 20;³⁴ 24; 26.) 2 miniatűr ábrázolás. (27; 28) A további 6 ábrázolás esetében a kutya önállóan jelenik meg. (17; 19;³⁵ 21; 22; 23; 25.) 8 teljesalakos (17; 19; 21; 22; 23; 25; 27; 28), illetve négy részleges (18; 20; 24; 26.), kutyaábrázolást számolhatunk. A részleges ábrázolások összefüggésben állnak az istennő antropomorfikus megjelenésével: a monumentális ábrázolásokon az állat kizárólag az istennő jelenlétében tűnik fel részlegesen, míg a 27. és 28. pecsétgyűrűken a kutya teljesalakosan jelenik meg. Ezek közül egyik esetben sem erősíthetjük meg, hogy az antropomorfikus alak Gula lenne, így a továbbiakban ezeket az ábrázolásokat a nem-antropomorfikus tipológiai csoportban vizsgáljuk. A teljesalakos kutyaábrázolásokon az állatra jellemző, Collon által meghatározott hármas attribútum (csukott száj, hegyes fülek, felfelé ívelő farok) 4 esetben (21; 22; 23; 27.) teljesül. A középbabiloni/középasszír részleges kutyaábrázolásain (18; 20; 24; 26.) minden esetben csak az állat feje és mellső lábai jelennek meg, így a felsorolt attribútumok közül a felfelé ívelő farok ezeknél nem számítható kritériumnak. A forráscsoporton belül két fekvő (23; 24.), 8 ülő állatot tudunk azonosítani (17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24.), a kutya 1 esetben (25.) ugrik.

III.2.1. Középasszír/középbabiloni antropomorfikus ábrázolások (18; 20; 24; 26.)

A középasszír/középbabiloni monumentális források között 4 kudurrun tudjuk Gula antropomorfikus alakját a kutyával együtt beazonosítani, a 24.³⁶ és 26.³⁷ sztélén olvasható felirat átokszekciójában az istennő is említésre kerül. Az ikonográfiai csoport mind a négy darabján az [ülő istennő-fekvő kutya] kompozíciót tekinthetjük jellemzőnek: az istennő trónusa a földön helyezkedik el és a kutya részleges megjelenésben az istennő lábai mögül néz előre. A 24. tárgyon a kutya pozíciója egyértelmű fekvő testtartásra utal, ezt azonban problémás meghatározunk a hiányos 18. és 20. kudurrakon. A tárgyalt ábrázolásokon a kutyára jellemző

³² SEIDL 1989, 143.

³³ A kutya kudurrakon megjelenő kronológiai feldolgozásához ld. SEIDL 1989, pp 143.

³⁴ A 20. sztélé aljának sérülései miatt csak feltételezhetjük, hogy a kutya ülő testhelyzetben van, mivel mögötte az istennő ruhájának az alja jelzi az ábrázolás padlósíkját.

³⁵ Néhány forrás fényképes dokumentációján az állat vonásai nehezen kivehetők a tárgy sérülései miatt. A középbabiloni/középasszír források közül ilyen tárgy a 19-es forrás, amelyből csak az állat testhelyzetét tudjuk megállapítani.

³⁶ „...Ninib, az ég és a föld királya és Gula, Ešarra menyasszonya pusztítsa el határkövét és törölje el magát...” – múzeumi katalógusleírásból.

³⁷ „...Gula, a nagyságos hölgy okozzon betegséget a testében...” – múzeumi katalógusleírásból.

attribútumok közül a hegyes, felfelé ágaskodó fülek kapnak hangsúlyt. A középasszír/középbabiloni antropomorfikus kutyaábrázolások esetében altípusokat nem tudunk elkülöníteni.

III.2.2. Középasszír/középbabiloni nem-antropomorfikus ábrázolások (17; 19; 21; 22; 23; 25; 27; 28.)

A középasszír/középbabiloni forráscsoporton belül a kutya 8 ábrázoláson önmagában vagy nem egyértelműen Gula istennő közelében jelenik meg: ezt a halmazt 6 monumentális (17; 19; 21; 22; 23; 25.) és 2 miniatűr (27; 28.) ábrázolás alkotja. Slanski szerint a kudurruk esetében a tárgyakon olvasható szövegek implicit módon utalhatnak Gula személyére, amelyen keresztül a tárgyon látható kutyaábrázolást is az istennő személyéhez köthetjük, akár annak antropomorfikus jelenlétének a hiányában is.³⁸ Az istennőről a kudurruk átok szekciójában olvashatunk, amely a tárgy megrongálójára mért isteni büntetést szabja ki. A felsorolt monumentális ábrázolások közül a 17;³⁹ 19;⁴⁰ 21;⁴¹ 22;⁴² 23.⁴³ kudurruk feliratai utalnak Gulára, amely büntetések összefüggésben állhatnak az istenség betegséget okozó és gyógyító bipolaritásával. A középasszír/középbabiloni monumentális nem-antropomorfikus kutya típusok között elkülöníthetjük a 17; 19; 21; 22-es kudurrukat amelyeken az állat ül, ezen belül altípusként említhetjük a 17. teljesalakos kutyaábrázolást, ahol a fark a kutya ülepe alatt látható. További nem-antropomorfikus kutya típusok a 23. fekvő ábrázolás és a 25. párhuzam nélküli ugró ábrázolás, amelyen sem az állat farka, sem a fülei nem láthatók.

A 27. és 28. pecséthengereken a kutya egy ülő istenalakkal szemben ül, mindkét ábrázolás esetében kétséges, hogy az állattal szemben Gula istennő antropomorfikus alakja foglal helyet. A 27. pecséthengeren az állat nyakörvet visel, a fülek, zárt száj, illetve felfelé ívelő fark mind jól kivehetők. A 28. lenyomaton olvasható sumer nyelvű felirat alátámasztja, hogy a tárgyat – valószínűleg tulajdonosa – Gula istennőnek dedikálhatta.⁴⁴ Matthews szerint a tárgy az istenalak fejviseletéből ítélve a közép-kassú ikonográfiai hagyomány irányához tartozott.⁴⁵ A 28. ábrázoláson a kutya kisebb méretű, nyakörvet nem visel, a hármas attribútumjegyek azonban ennél az ábrázolásnál is jól felismerhetők. Tehát középasszír/középbabiloni miniatűr nem-antropomorfikus kutyaábrázolások esetében egy-egy nyakörves és nyakörv nélküli ülő kutyát határozhatunk meg.

III.3. 10-4. századi csoport (újasszír, újbabiloni, későbabiloni csoport; 29–58.)

30 miniatűr ábrázolást az újasszír/újbabiloni és későbabiloni forráscsoportba sorolhatunk: közöttük 11 pecsétnyomót (29; 38; 39; 40; 41; 44; 45; 46; 53; 55; 56.) 16 pecséthengert (30; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 47; 48; 49; 50; 51; 52; 54; 57; 58.) és 3 plasztikus ábrázolást (37; 42; 43.) különíthetünk el. A

³⁸ SLANSKI 2003, pp 142.

³⁹ „(...) Gula, a nagy asszony (...) súlyos betegséget ültessen a testébe (...)” (KING 1912, pp 42-51.)

⁴⁰ „(...) Anu, Enlil és Ea, Ninib és Gula, ennek a földnek az urai, és minden isten, akinek a szentségei ezen a kövön vannak, haraggal tekintsenek rá (...)” (KING 1912, pp 24-29.)

⁴¹ „(...) Gula, a hatalmas úrnő, (...) fekélyt, maradandó sebet, amelyet nem lehet helyrehozni, a testére helyezzen, és amíg él, gennyben és vérben fürdjön, mint a vízben (...)” (PAULUS 2014, pp 377.)

⁴² „(...) Gula, a hatalmas orvos, a nagy asszony súlyos betegséget ültet a testébe (...)” (KING 1912, pp 37-42.)

⁴³ „(...) Gula a nagy asszony betegséggel terhelje őt (...)” (KING 1912, pp 76.)

⁴⁴ „Gula, nagyságos hölgy, aki meghallgatja az imát, aki életet ad, Ša-Lamassi-damqa az ő tiszteletteljes szolgája. Könyörülj rajta! Ninurta-àeme.” – múzeumi katalógusleírásból.

⁴⁵ MATTHEWS 1990, pp 81.

pecsétnyomókon és pecséthengereken 21 antropomorfikus- és 6 nem-antropomorfikus ábrázolás határozható meg. A fentebb felsorolt pecsétnyomó- és pecséthenger ábrázolásokon – eltekintve a roncsolódott daraboktól –, minden esetben teljesalakosan jelenik meg a kutya. A következőkben a jelölt periódust további két kronológiai csoportra osztjuk, így a múzeumi keltezéssel ellátott források vizsgálatát 10-7. századi, illetve 7-4. századi felosztás alapján végezzük el.

III.3.1. Kr.e. 10-7. századi alcsoport (29–39.)

A források között 11 rendelkezik 10-7. század közötti datálással. A forráscsoportot 3 antropomorfikus pecsétnyomó (29; 38; 39.), 5 antropomorfikus pecséthenger (30; 31; 32; 35; 36.), 2 nem-antropomorfikus pecséthenger (33; 34.) és 1 plasztikus ábrázolás (37.) alkotja.

III.3.1.1. Kr.e. 10-7. századi antropomorfikus pecsétnyomók (29; 38; 39.)

Mind a három ábrázolás esetében az [ülő istennő-fekvő kutya] kompozíció teljesül. A lenyomatokon az istennő trónusa a kutya hátán áll, szemben velük egy halandó, valószínűleg a tárgy tulajdonosa.⁴⁶ A forráscsoportban a 29-es pecsétnyomót legkorábban a 10. századra datálhatjuk, ezen a darabon nehéz az állatra utaló attribútumokat elkülöníteni. Felismerhető a csukott száj és a felfelé ívelő fark, továbbá láthatunk egy pórázt az állat nyaka és az istennő keze között, amelyet altípusként határozhatunk meg. A 38-as lenyomaton szintén kivehető mindhárom kutya attribútuma és szintén pórázt láthatunk az istennő és az állat között. A 39-es pecsétnyomó lenyomatán a fekvő kutya fülei és farka ismerhetők fel, illetve ezen a tárgyon is pórázt figyelhetünk meg az állat és az istennő között. Tehát esetünkben a 10–7. századi antropomorfikus pecsétnyomók mind a „pórázos” altípushoz tartoznak.

III.3.1.2. Kr.e. 10-7. századi antropomorfikus pecséthengerek (30; 31; 32; 35; 36.)

A forráscsoportot képező 5 pecséthengerből 4 esetben (31; 32; 35; 36.) [ülő istennő-fekvő kutya] kompozíciót láthatunk, amelyeken az istennő trónusa mindig a kutya hátán helyezkedik el. A 30. pecséthengeren az [álló istennő-fekvő kutya] kompozíciót feltételezhetnénk, azonban a pecséthenger sérülése miatt kétséges az istenség alatt lévő állat meghatározása. Collon szerint az ábrázoláson Gula látható, az viszont bizonytalan, hogy az istennő az állat hátán vagy a földön áll.⁴⁷ A 30-as kivételével a felsorolt ábrázolások közül mindegyik kutyaalakon tisztán kivehetők a hármass attribútumjegyek. A csoportot képező darabok között a 31. és a 32. ábrázolásokon figyelhetjük meg a kutya legrészletesebb kidolgozását, amelyeken közül mindkét esetben hangsúlyt kapott az állat szőrzete, amelyet a 10-7. századi antropomorfikus darabok között altípusként tudunk meghatározni.

III.3.1.3. Kr.e. 10-7. századi nem-antropomorfikus pecséthengerek (33; 34.)

A 33. és 34. lenyomatokon egy nádsátorban végrehajtott gyógyító jelenetet láthatunk, amelyek közül a 33. ábrázoláson a kutya a sátor tetején áll,⁴⁸ a 34-as pecséthenger realiztikus ábrázolásán a kutya a jelenet jobb oldalán ül. Mindkét esetben az állaton jól kivehetők az attribútumjegyek.

⁴⁶ ORNAN 2005, pp 100.

⁴⁷ COLLON 2001, pp. 133.

⁴⁸ NEUMANN 2016, pp 101.

III.3.1.4. Kr.e. 10-7. századi plasztikus ábrázolás (37.)

Bronzszobor, egy álló emberalak mellett kutya ül, közöttük kis elválasztó tér figyelhető meg. Az embernél precízebben kivitelezett a kutya, amely az ember válláig ér. Fülei hegyesek, farka felfelé ível. A tárgy apotropaikus céllal készülhetett, az emberalak a tulajdonost, vagy egyik istent jelenítheti meg.⁴⁹

III.3.2. Kr.e. 7-4. századi alcsoport (40 – 48.)

9 ábrázolást keltezhetünk a Kr.e. 7-5. század közé. Közöttük 4 antropomorfikus pecsétnyomót (41; 44; 45; 46.) és 1 szintén antropomorfikus pecséthengert azonosíthatunk (48.), nem-antropomorfikus ábrázolásokból 1 pecsétnyomót (40.) és 1 pecséthengert. (47.) A síkbeli ábrázolásokon túl szintén ehhez a forráscsoporthoz köthetünk 3 plasztikus ábrázolást is. (37; 42; 43.)

III.3.2.1. Kr.e. 7-4. századi antropomorfikus pecsétnyomók (41; 44; 45; 46.)

A forráscsoport darabjai között a 41; 45; 46. pecsétnyomókon az [ülő istennő-fekvő kutya] kompozíció ismerhető fel, amelyeken az istennő trónusa az állat hátán helyezkedik el. A 44-es számú ábrázoláson az [álló istennő-ülő kutya] kompozíció jelenik meg. A 41. pecsétnyomón a kutyának nyitott a szája, nyaka körül kiemelésre kerül a szőrzet, hasonlóan a 45. ábrázoláshoz. Ennél a forráscsoportnál is meghatározható egy „pórázos” altípust, amelybe a 41. és 44. tárgyak sorolhatók, ezen belül elkülöníthető a 44. pecsétnyomó, amelyen a szőrzettel ábrázolt pórázra kötött kutya az istennő lábai előtt ül.

III.3.2.2. Kr.e. 7-4. századi antropomorfikus pecsét Wenger (48.)

A pecsét Wengeren az [álló istennő – ülő kutya] kompozíció jelenik meg, amelyet a „pórázos” altípusba sorolhatunk. A kutya testén bordázatok láthatók, zárt szájjal és hegyes fülekkel jelenik meg, farka az istennő lábának takarása miatt nem látható. Az ábrázolás párhuzamaként értelmezhető a 44. pecsétnyomónak.

III.3.2.3. Kr.e. 7-4. századi nem-antropomorfikus pecsétnyomó (40.)

A 40. pecsétnyomó oldalán egy ülő kutya látható, melyet a pecsét felirata alapján, (amely bár név szerint nem említi Gulát) gyógyító istennői szimbólumként értelmezhetünk.⁵⁰ A kutya megjelenése szép kivitelezésű, vízszintes fejjel néz előre, szája zárt, hegyesek a fülei és ívelt a farka.

III.3.2.4. Kr.e. 7-4. századi nem-antropomorfikus pecsét Wenger (47.)

A 47. lenyomaton a kutya egy emelvényen ül, attribútumai jól kivehetők. Az ábrázolás párhuzamai között említhetjük a datálatlan 49-es pecsét Wengert, illetve részben egyező korábbi kompozíciók közül 6. óbabiloni pecsét Wengert.

III.3.2.5. Kr.e. 7-4. századi plasztikus ábrázolások (42; 43.)

Az összegyűjtött források között 2 plasztikus ábrázolás jelenít meg kutyához hasonlítható alakot. A 42. részleges újbabiloni agyagszobor nem egyértelmű, hogy kutyát vagy démont ábrázol,⁵¹ A 43. későbabiloni,

⁴⁹ BRAUN-HOLZINGER 1984, pp 94-95.

⁵⁰ „Bízom az élet úrnőjében, engedjen így hát élni.” – múzeumi katalógusleírásból.

⁵¹ SIGRIST et al. 1996, pp 231.

függesztővel ellátott aranyamulett egy ülő kutyát ábrázol profilból, valószínűleg apotropaikus célból készülhetett.

III.3.3. *Datálatlan újasszír, újbabiloni és későbabiloni csoport (49–58.)*

Az összegyűjtött források között 10 olyan ábrázolást említhetünk, amelyek esetében nem rendelkezünk 3 évszázadnál szűkebb keltezési spektrummal. Ezeket a forrásokat egyben vizsgáljuk, mint első évezredből származó forráscsoportot. Közöttük 2 antropomorfikus pecsétnyomót (53; 56.) és 4 pecséthengert (50; 51; 52; 54; 57; 58), illetve 1-1 nem-antropomorfikus pecsétnyomót (55.) és pecséthengert (49.) sorolhatunk ide.

III.3.3.1. *Antropomorfikus pecsétnyomók (53; 56.)*

A két pecsétnyomó ábrázolásának besorolásához a műtárgyak katalógusleírásaira támaszkodhatunk. A leírás alapján az 53-as pecsétnyomón az [ülő istennő – fekvő kutya] kompozíció teljesül, Gula egy trónon ül egy fekvő kutya hátán. Az 56-os pecsétnyomón az [álló istennő – fekvő kutya] kompozíció látható. Pecsétnyomók csoportjából erre nem ismerünk párhuzamot az összegyűjtött források között.

III.3.3.2. *Antropomorfikus pecséthengerek (50; 51; 52; 54; 57; 58.)*

A hat pecséthengeren 2 (50; 58.) [ülő istennő-fekvő kutya], 3 (51; 54; 57.) [álló istennő-fekvő kutya], egy (52.) [álló istennő-ülő kutya] kompozíciót jelenít meg.⁵² Az álló ábrázolások közül az 51. pecséthengeren Collon szerint egyértelműen beazonosíthatóan Gula jelenik meg a fekvő kutya hátán. Collon az 54-as ábrázoláson szintén Gulát azonosítja a fekvő kutya hátán,⁵³ amelyet a „pórázos” altípusba sorolhatunk. Az 57-os pecséthengeren megfigyelhető istenalak kapcsán Niederreiter megjegyzi, hogy további attribútumok hiányában (szike, tábla) kétséges az istenalakot Gulaként azonosítani.⁵⁴ A csoportban egyedülállóan az 52. lenyomaton megjelenő [ülő istennő–fekvő kutya] ábrázoláshoz említhetjük párhuzamként a 44. pecsétnyomót, illetve a 15. számú óbabiloni pecséthengert, amelyen az istennő mögött jelenik meg az ülő állat.

III.3.3.3. *Nem-antropomorfikus pecsétnyomó (55.)*

A fotódokumentáció nélküli datálatlan nem-antropomorfikus pecsétnyomó leírása alapján az ábrázoláson egy halandó személy, illetve Gula kutyája figyelhető meg, a kutya kinézetére és testtartására nincs információnk.

III.3.3.4. *Nem-antropomorfikus pecséthenger (49.)*

Az ábrázoláson egy emelvényen vagy oltáron ülő kutya figyelhető meg,⁵⁵ az állat attribútumjegyei jól kivehetők, párhuzamként a 47. pecséthengert említhetjük.

IV. ELEMZÉS

IV.1. *A kutya, mint Gula szimbólumának ikonográfiai tulajdonságai*

⁵² COLLON 2001, pp 125. (52=238.)

⁵³ COLLON 2001, pp 124. (51=235; 54=236)

⁵⁴ NIEDERREITER 2020, pp 161-163. (57=64)

⁵⁵ COLLON 2001, pp 125. (49=392)

A tanulmány negyedik részében a tipológiai vizsgálati eredményeket elemezzük és a dolgozat elején felvetett kérdésekre keressük a válaszokat. Az elemzés első felében: az összegyűjtött források tükrében milyen ikonográfiai kritériumok teljessége esetén azonosíthatjuk a kutyát Gula istennő szimbólumaként?

IV.1.1. A kutya, mint istenszimbólum valószínűsége

A kritériumok meghatározásához szükséges felállítanunk egy elemzési rendszert, amelyen keresztül az istennő és az állat ikonográfiai kapcsolatának bizonyosságát mérhetjük az állat, az antropomorfikus istenalak és a feliratok összefüggésében:

1: kutya + antropomorfikus ábrázolás + felirat:⁵⁶ 2 db (=24; 26.)

2: kutya + felirat:⁵⁷ 5 db (=1;⁵⁸ 22; 23; 28.⁵⁹; 40)

3: kutya + antropomorfikus ábrázolás:⁶⁰ 23 db (=27; 29; 30; 31; 32; 35; 36; 38; 39; 41; 44; 45; 46; 48; 50; 51; 52; 53; 54; 55; 56; 57; 58.)

4: kutya:⁶¹ 8 db (=25; 33; 34; 40; 42; 43; 47; 49)

A fenti csoportosítás alapján az első elemzési halmazba tartozó középasszír/középbabiloni darabokon az istennő és a kutya ábrázolási standardjai a későbbi újasszír, újbabiloni és későbabiloni darabok kompozícióival mutat hasonlóságot. Az azonosítási bizonyosságot mérő csoportosítás alapján a felirat nélküli antropomorfikus kutyaábrázolás mondható gyakorinak. A monumentális antropomorfikus ábrázolásokon felirat támasztja alá Gula istennő jelenlétét, tehát ezeket azon későbbi ábrázolásoknak az előképeinek tekinthetjük, amelyeken az istennő egy trónszéken foglal helyet az ülő vagy fekvő állattal egy szintben vagy annak a hátán, miközben mindkettőjük tekintete azonos irányba mutat. Mivel Gula monumentális és miniatűr ábrázolásai azonos ikonográfiai standardokban mutatnak egyezést, így az istennő ábrázolásában átfedést feltételezhetünk az istennő monumentális és miniatűr ikonográfiai hagyománya között.

IV.1.2. Az ábrázolások standardhierarchiája

Az alábbiakban a fentebb felmért azonosítási valószínűséget követően a bevont források standardjainak hierarchiáját állítjuk fel szem előtt tartva a különböző kompozíciók számszerűsített gyakoriságát.

KÖZÉPASSZÍR/KÖZÉPBABILONITÓL KÉSŐBABILONI IDŐSZAKIG TERJEDŐ DOMINÁNS ANTROPOMORFIKUS KOMPOZÍCIÓK:

I.a. [ülő istennő-fekvő kutya] standard csoport: 17 db – 4 kuduru – 7 pecsénymó (ebből 4 pórázzal) – 6 pecséthenger

II.a. [álló istennő-fekvő kutya] standard csoport: 5 pecséthenger (ebből 2 pórázzal)

⁵⁶ A kutya az istennő jelenlétében látható és Gulát a tárgyfelirat is említi. Ebben az esetben a legmagasabb a valószínűsége annak, hogy a tárgyon ábrázolt isteni alak és a kutya Gula istennőhöz köthetők.

⁵⁷ A kutya önmagában látható és Gulát a tárgyfelirat is említi. Ebben az esetben valószínűsíthető, hogy az állat az istennő szimbólumaként jelenik meg.

⁵⁸ Az I. tárgyon Ninisina istennő, Gula egyik epithetona szerepel.

⁵⁹ Bár a 28. pecséthengeren valóban együttesen szerepel a kutya és Gula neve, azonban az antropomorfikus isteni alak kevésbé valószínű, hogy az istennőnek lenne betudható. Bár nem ismerjük az istennő középasszír vagy középbabiloninál korábbi antropomorfikus ábrázolásait, ezen a szinten középidőszakból származó ábrázoláson az alak szakállat visel, amely nem tartozik Gula attribútumai közé.

⁶⁰ A kutya egy antropomorfikus istenalakkal együtt jelenik meg, az előző két csoportban szereplő ábrázolási elemek részleges vagy teljeskörű teljességével kijelenthető, hogy a megjelenő isteni alak Gula, a kutya pedig hozzá tartozik.

⁶¹ A kutya önmagában tűnik fel. Ebben az esetben kétséges, hogy az állat az istennő szimbólumaként jelenne meg.

III.a. [álló istennő– ülő kutya] standard csoport: 3 db – 2 pecséthenger (ebből 1 pórázzal) – 1 pecsétnyomó (pórázzal)

AZ ÓBABILONITÓL KÉSŐBABILONI IDŐSZAKIG TERJEDŐ DOMINÁNS NEM-ANTROPOMORFIKUS KOMPOZÍCIÓK:⁶²

I.b. [ülő kutya] standard csoport: 20 db – 13 pecséthenger (8 óbabiloni csak „supporting crook”, 2 későbabiloni csak oltáron, 1 óbabiloni oltáron + „supporting crook”) – 4 kudurru – 1 pecsétnyomó – 2 plasztikus

II.b. [fekvő kutya] standard csoport: 4 db – 2 pecséthenger (óbabiloni) – 1 plasztikus (óbabiloni) – 1 kudurru

III.b. [álló kutya] standard csoport: 7 db – 5 óbabiloni, 2 újbabiloni pecséthenger

IV.b. [ugró kutya] standard csoport: 1 kudurru

Az elvégzett csoportosítás alapján meghatározható mely kritériumok teljesülnek azokon a tárgyakon, amelyeken a kutya a legnagyobb bizonyossággal Gula istennő szimbólumaként ismerhető fel. Az antropomorfikus ábrázolások esetében a kutya egyértelmű többségben jelenik meg fekvő testhelyzetben, amely viszont az állat nem-antropomorfikus megjelenései között igen ritka testtartás. Hasonló fordított arányosságot állapíthatunk meg az ülő állat esetében, amely ritkán (3 alkalommal) jelenik meg az istennő közelében, azonban önálló megjelenései között ez mondható a dominánsnak. A halmazok elemzéséből az is megállapítható, hogy ülő istennő és ülő kutyával nem fordul elő, míg az álló Gula a kutya ülő és fekvő testhelyzeteinek a kombinációival egyaránt előfordul. Ebből azt feltételezhetjük, hogy az [ülő istennő – ülő kutya] kompozíció ritka, vagy egyáltalán nem volt bevett ábrázolási formula. Továbbá az is megfigyelhető, hogy a kutya kizárólag a monumentális darabokon fordul elő részlegesen, míg a miniatűr tárgyakon, még ha sematikusan is, igyekeznek hangsúlyt adni az állat teljes megjelenésének. E-mögött sejtethetjük, hogy a kutyaábrázolás részleges miniatűr kivitelezése esetleg az állat, és ebből adódóan a standard téves azonosításához vezethetett, ezért kaptak a legkisebb ábrázolási hordozókon is (pecsétnyomók) hangsúlyt a kutya testalkatának főbb vonásai. Külön értelmezési problémákként számolhatunk:

1. Az óbabiloni „supporting crook” altípussal, amely a források tükrében a korszak végére teljesen megszűnik. Collon ugyan az altípust Gula szimbólumai közé sorolja, kérdéses azonban, hogy ezt váltja-e fel az ikonográfiai hagyományban az állat pórázos ábrázolása? Megfontolandó, hogy ez az altípus a későbbi pórázos ülő- és fekvő ábrázolás előképe lehet.

2. Egy másik nem-antropomorfikus ábrázolási forma az oltáron megjelenő kutyaalak, amelynek a későbbi források között (47; 49.) felismerhető egy korábbi, óbabiloni párhuzama. (6.) Kérdéses, hogy az óbabiloni és későbbi pódiumos ábrázolások szimbolikai értelmezései között tehetünk-e különbséget?

IV.2. A kutya, mint ikonográfiai elem kontinuitása a vizsgált forrásokon

⁶² A nem-antropomorfikus elemzési standardcsoport a következő kritériumok mentén került összeállításra:

1. Tekintettel Gula óbabiloni antropomorfikus alakjának a hiányára, ebbe az elemzési csoportba tartozó darabokat (I.b; II.b; III.b.), beleértve a 27. és 28. pecséthengereket, amelyek nem mutatnak egyezést korábbi vagy későbbi ábrázolásokkal nem-antropomorfikus ábrázolásokként kezeljük.

2. A 42. tárgyat kihagyjuk az elemzésből.

3. Az 55. tárgyat kihagyjuk az elemzésből.

4. A 14. tárgyon egyszerre jelenik meg ülő és fekvő kutya, így ezt két standard csoportba soroljuk.

A következőkben a kutya, mint független ikonográfiai elem kontinuitásának a problémáját tárgyaljuk. Arra kérdése keressük a választ, hogy a forrásanyag későbbi darabjainak kutyaábrázolásain milyen mértékben fedezhetjük fel a korábbi óbabiloni és középasszír/középbabiloni ábrázolások előképeit? Az elemzés során az antropomorfikus és nem-antropomorfikus darabok között nem-, míg a tárgytipusok között különbséget teszünk, elsődlegesen a miniatűr ikonográfiára (pecséthengerekre és pecsétnyomókra) fókuszálva. A kontinuitás feltérképezéséhez az elemzést két lépésben végezzük el: először meghatározzuk, hogy a domináns kutyaábrázolások (ülő, fekvő, álló) milyen mértékben oszlanak meg a kronológiai forráscsoportok között, ezután a különböző korszakok azonos ábrázolástípus-párjait hasonlítjuk össze. Az alábbi táblázatból azt láthatjuk, hogy a kutya különböző ábrázolás típusai esetében mekkora összehasonlítási átfedéssel rendelkezünk a kronológiai forráscsoportok között.⁶³ Elsődlegesen az azonos tárgytipushoz tartozó ábrázoláspárokat elemezzük, ezt követően egészítjük ki a megfigyeléseinket a monumentális kutyaábrázolások sajátosságaival. (3. ábra)

Ábrázolástípus	Óbabiloni		Középasszír/középbabiloni			Újasszír/újbabiloni/későbabiloni	
	Pecséthenger	Pecsétnyomó	Pecséthenger	Pecsétnyomó	Kuduru	Pecséthenger	Pecsétnyomó
Ülő	9		2		6	4	2
Fekvő	2				3	10	8
Álló	5					1	

3. ábra Kutyaábrázolások

MINIATŰR ÜLŐ ÁBRÁZOLÁSOK:

Pecséthengerek: Az óbabiloni ülő kutyák kizárólagosan a már fentebb tárgyalt „supporting crook” altípusban jelennek meg. Ennek a forráscsoportnak a kutya testhelyzete, illetve az altípusra jellemző vonalhúzás kap hangsúlyt. A 4. és 6. pecséthengerábrázolásokat leszámítva ennél az altípusnál minden esetben felfedezhetjük a fülek és a nyitott száj kiemelését. Példa erre a 3; 5; 7; 10; 14; 15; 16-os darabok. A fark azonban kevésbé kap akkora hangsúlyt az említett attribútumok után: egyik óbabiloni ülő kutyaábrázoláson sem vélhetjük felfedezni, hogy a fark az állat jellemvonásai közé tartozott volna, míg a középasszír/középbabiloni pecséthengereken mind a kutya fülei és farka is egyértelműen kivehető, viszont ezeken már csukott szájjal jelenik meg az állat. A négy újasszír/újbabiloni/későbabiloni pecséthengeren a kutya csukott szájjal jelenik meg és a 47; 49. és 52. darabokon a fark íve is hangsúlyt kap, míg ez a 48-as ábrázolásról lemarad, mivel az állat a mögötte álló istenség takarásába kerül. A négy ábrázolás háromszor figyelhető meg a testen futó bordázat is, amely feltételezhetően a kutya bundáját illusztrálja.

Pecsétnyomó: A két pecsétnyomó közül a 40. ábrázoláson az állat füle, csukott szája és farka is megjelenik, a 44-es forráson a kutya hátsó lábait, illetve a farkát nem ábrázolják, viszont a nyaka alatt bordázat figyelhető meg.

⁶³ A rendkívül egyedi, 25-ös számú ugró megjelenést nem számoljuk a táblázat darabjai közé, érdemes azonban megjegyezni, hogy ezen az ábrázoláson sem a fülek, sem a fark nem látható az állaton.

MINIATŰR FEKVŐ ÁBRÁZOLÁSOK:

Pecséthengerek: A 14-es ábrázoláson az istenség az egyik lábát egy fekvő állatra helyezi, amelynek csak a nyitott száját láthatjuk, füleket és farkat nem. Az óbabiloni darabok esetében tehát a fekvő kutya ritka ábrázolási típus. Az újasszír/újbabiloni/későbabiloni forráscsoport pecséthengereinek fekvő kutyaábrázolásai túlnyomó többségben megegyeznek: az állat fülei, csukott szája, illetve felfelé ívelő farka, amelyek hangsúlyt kapnak. Néhány esetben ennél a csoportnál is előfordul, hogy az állat teste szintén díszített (31; 32.)

Pecsétnyomók: Ezeknek az ábrázolási standardjai megegyeznek a pecséthengerekével, azonban itt az állat, tekintettel a kisebb ábrázolási felületre, több esetben sokkal sematikusabb formában jelenik meg, amely kiható az attribútumokra is: a 29-es tárgyon csak az állat formája vehető ki, valamint a füle. Azonban pecsétnyomók esetében is találunk példát az állat bundájának feltüntetésére. (39.)

MINIATŰR ÁLLÓ ÁBRÁZOLÁSOK:

Pecséthengerek: Az óbabiloni álló kutyák minden esetben felirat alatt jelennek meg, ez a szempont azonban most nem része az elemzésünknek. Ennek a forráscsoportnak a darabjai között azonos ábrázolási standardokat figyelhetünk meg: fülek, nyitott száj, mind a négy láb megjelenése és íves farkok. Majdnem hasonló ábrázolással találkozunk az egyetlen újasszír/újbabiloni/későbabiloni darabon, viszont az állat csukott szájjal jelenik meg, a fark íve nem ér a test hátsó része fölé, illetve szintén a test alsó részének a bordázatát figyelhetjük meg.

MONUMENTÁLIS ÜLŐ ÁBRÁZOLÁSOK:

A kutyák hármasszoros attribútumjegyei szintén előfordulnak a monumentális ábrázolásokon is. Érdekes kiemelni a 21. és 22. kudurrut, amelyen a kutya testét is gazdagon díszítik: itt valószínűleg nem a bunda, mint inkább az izmok szemléltetése játszott elsődleges szerepet.

MONUMENTÁLIS FEKVŐ ÁBRÁZOLÁSOK:

A fekvő állatok esetében szintén hasonló ábrázolási standardokkal találkozunk: a csukott száj, hegyes fülek és felfelé ívelő farkok domináns attribútum elemként. A 24-es kudurrut a kutya arca szokatlanul kidolgozott, itt azonban a felfelé ívelő fark szintén az antropomorfikus takarás miatt nem jelenik meg.

V. ÖSSZEGRÖZÉS

Végezetül a tanulmány elején felvetett kérdésekre az alábbi válaszokat adhatjuk: az első kérdésre, miszerint milyen ábrázolási kritériumok teljesülése esetén nevezhetjük a kutyát Gula istennő szimbólumának, egy többszempontú választ tudunk adni: Elsőként a kutya, az istennő és az istennő nevét említő felirat konstellációjából a hasonló kompozíciójú későbbi felirat nélküli ábrázolásokat is értelmezhetjük. A kutya az istennő jelenlétében főleg fekvő, kevesebbszer ülő testtartásban jelenik meg, a két alak tekintete azonos irányba kell, hogy nézzen és a kutya miniatűr ábrázolásokon csak teljesalakos lehet. A kutya attribútumjegyei Collon után a felfelé ívelő farkok, csukott száj és hegyes fülek alapján határozható meg, későbbi darabokon a pórázos, illetve a szőrzetes ábrázolások önálló altípusként, vagy egymás kombinációiban is előfordulhatnak.

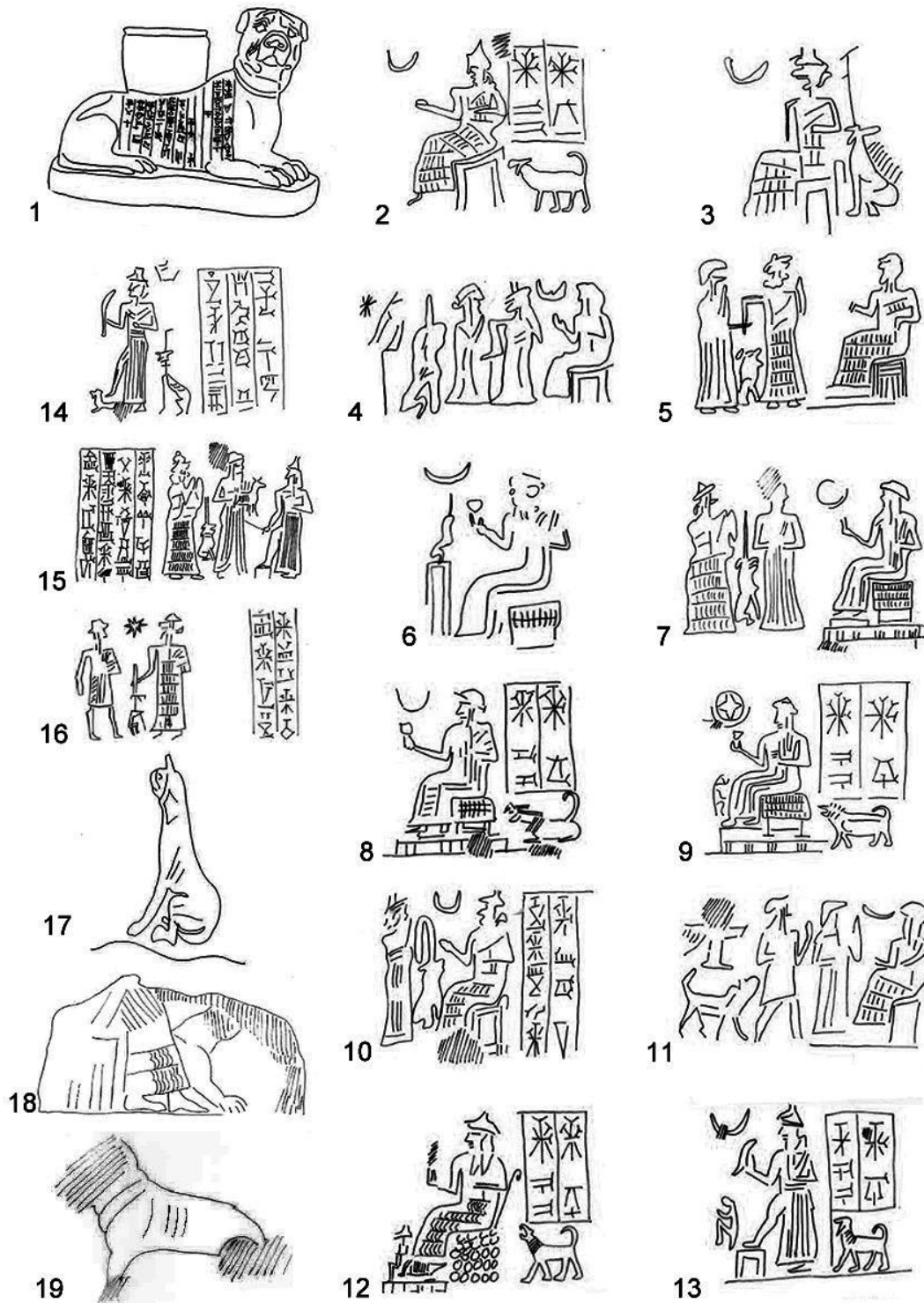
Az elemzés második kérdésére, miszerint milyen ikonográfiai kontinuitást vélünk felfedezni a kutyaábrázolások óbabiloni és későbbi darabjai között a következő konklúziót állapíthatjuk meg: az óbabiloni kutyaábrázolások esetében az állat nyitott szájú megjelenése tekinthető gyakorinak mind az ülő mind a csekély számú fekvő és álló darabokon is. Ez az ábrázolási forma már a középasszír/középbabiloni korra megváltozik és a csukott száj lesz a preferált ikonográfiai irány. Hasonló változást állapíthatunk meg

a farkok esetében is: a korai ábrázolásokon az ülő állat farka kevés hangsúlyt kap, amely a később ábrázolásokon szintén felerősödik, tehát a kutya egyetlen állandó ikonográfiai attribútumaként a füleket emelhetjük ki, amelyek ugyanolyan hangsúllyal jelennek meg a korábbi, mint a később darabokon egyaránt.

ADATBÁZIS, TÁBLÁK

Forrás-csoport	Sorszám	Standard csoport	Tárgytípus	Lelőhely	Datálás	Őrzési hely	Szakirodalom
Óbabiloni	1	II.b.	Plasztikus	Larsa	Óbabiloni	Louvre (AO 4349)	Ariane 2016
	2	III.b.	Pecséthenger	?	Óbabiloni	British Museum (89236)	Collon 1986
	3	I.b.	Pecséthenger	?	Óbabiloni	BM (102542)	Collon 1986
	4	I.b.	Pecséthenger	?	Óbabiloni	BM (104845)	Collon 1986
	5	I.b.	Pecséthenger	?	Óbabiloni	BM (89222)	Collon 1986
	6	I.b.	Pecséthenger	?	Óbabiloni	BM (132856)	Collon 1986
	7	I.b.	Pecséthenger	?	Óbabiloni	BM (101924)	Collon 1986
	8	II.b.	Pecséthenger	?	Óbabiloni	BM (89030)	Collon 1986
	9	III.b.	Pecséthenger	?	Óbabiloni	BM (102441)	Collon 1986
	10	I.b.	Pecséthenger	?	Óbabiloni	BM (102995)	Collon 1986
	11	III.b.	Pecséthenger	?	Óbabiloni	BM (89657)	Collon 1986
	12	III.b.	Pecséthenger	?	Óbabiloni	BM (89284)	Collon 1986
	13	III.b.	Pecséthenger	?	Óbabiloni	BM (89273)	Collon 1986
	14	I.b.+II.b.	Pecséthenger	?	Óbabiloni	BM (89028)	Collon 1986
	15	I.b.	Pecséthenger	?	Óbabiloni	BM (134760)	Collon 1986
	16	I.b.	Pecséthenger	?	Óbabiloni	BM 103235	Collon 1986
Középasszír/középbabiloni	17	I.b.	Kudurru	Babilon	Középbabiloni	BM (90840)	King 1912
	18	I.a.	Kudurru	Szúza	Középbabiloni	Louvre (SB 801)	Paulus 2014
	19	I.b.	Kudurru	Dél-Irak	Középbabiloni	BM (90850)	Seidl 1968
	20	I.a.	Kudurru	Szúza	Középbabiloni	Louvre (SB 27)	Seidl 1989
	21	I.b.	Kudurru	Szúza	Középbabiloni	Louvre (AS 6068)	Seidl 1989
	22	I.b.	Kudurru	?	Középbabiloni	BM (90841)	Leichty 1986
	23	II.b.	Kudurru	Dél-Irak	Középbabiloni	BM (102485)	King 1912
	24	I.a.	Kudurru	Sippar	Középbabiloni	BM (90858)	Leichty 1986
	25	IV.b.	Kudurru	Babilon	Középbabiloni	BM (90829)	King 1912
	26	I.a.	Kudurru	Sippar	Középbabiloni	BM (90835)	Leichty 1986
	27	I.b.	Pecséthenger	?	Középasszír	BM(134766)	Collon 1987
	28	I.b.	Pecséthenger	?	Kassú	BM (130697)	Matthews 1990, Blurton 1997
10-7. század	29	I.a.	Pecsétnyomó	?	Újasszír (911-604)	Louvre (CCO A. 730)	Delaporte 1923
	30	II.a.	Pecséthenger	?	Újasszír (9. sz.)	BM(18249)	Collon 2001
	31	I.a.	Pecséthenger	Baghdad	Újasszír (9. sz.)	BM(129538)	Collon 2001
	32	I.a.	Pecséthenger	?	Újasszír (9-8. sz.)	Vorderasiatisches (VA 02923)	?
	33	III.b.	Pecséthenger	?	Újasszír (9-7. sz.)	Archaeologischen Museum der Westfälischen Wilhelms-Univ. Münster (Nr. 3694)	Neumann 2016
	34	III.b.	Pecséthenger	?	Újasszír (9-7. sz.)	Vorderasiatisches (VA 08490)	?
	35	I.a.	Pecséthenger	Dél-Mezopotámia	Újbabiloni (810-790)	The Morgan Library and Museum (Morgan Seal 694)	?
	36	I.a.	Pecséthenger	Irak	Újasszír (800-750)	BM (119426)	Collon 2001
	37	I.b.	Plasztikus	Dél-Irak	Újasszír (700-600)	BM (94346)	Curtis, Reade 1994
	38	I.a.	Pecsétnyomó	?	Újasszír (700-600)	BM (130814)	Curtis, Reade 1994
	39	I.a.	Pecsétnyomó	?	Újasszír (700-600)	BM (115522)	?
	40	I.b.	Pecsétnyomó	Babilon	Későbabiloni (700-550)	BM (89888)	?
	41	I.a.	Pecsétnyomó	?	Későbabiloni (700-550)	BM (89880)	?
	42	X	Plasztikus	Irak	Későbabiloni (700-500)	BM (22458)	Sigrist et al. 1996
	43	I.b.	Plasztikus	Kis	Későbabiloni (700-500)	BM (122124)	?
	44	III.a.	Pecsétnyomó	?	Újasszír (650-600)	BM (135587)	?
7-4. század	45	I.a.	Pecsétnyomó	Babilónia	Újbabiloni (604-539)	Louvre (CCO A. 729)	Delaporte 1923
	46	I.a.	Pecsétnyomó	Irak	Újbabiloni (604-539)	Louvre (CCO A. 731)	Delaporte 1923
	47	I.b.	Pecséthenger	Dél-Mezopotámia	Későbabiloni (600-400)	The Morgan Library and Museum (Morgan Seal 781)	?
	48	III.a.	Pecséthenger	?	Újasszír/Későbabiloni (7. sz.)	BM (89260)	Collon 2001
	49	I.b.	Pecséthenger	?	Újasszír	BM (132978)	Collon 2001
	50	I.a.	Pecséthenger	?	Újasszír	BM (12284)	Collon 2001
	51	II.a.	Pecséthenger	?	Újasszír	BM (89630)	Collon 2001
	52	III.a.	Pecséthenger	Nimrud	Újasszír	BM (89846)	Collon 2001
	53	I.a.	Pecsétnyomó	?	Későbabiloni	BM (2013,6001.146)	?
	54	II.a.	Pecséthenger	?	Későbabiloni	BM (89523)	Collon 2001
Datálatlan	55	X	Pecsétnyomó	?	Újasszír/Későbabiloni	BM (2013,6001.245)	?
	56	II.a.	Pecsétnyomó	?	Újasszír/Későbabiloni	BM (2013,6001.262)	?
	57	II.a.	Pecséthenger	Tell al-Rimah (Zamahe)	Újasszír	Royal Museum of History and Art (O.3530)	Parker 1975
	58	I.a.	Pecséthenger	Kish?	Újasszír	Royal Museum of History and Art (O.1499)	Niederreiter-Sass 2018

4. ábra Forrás táblázat

5. ábra rajzok

6. ábra rajzok

7. ábra rajzok

IRODALOM

ARIANE, T. (2016): *La Mésopotamie au Louvre: de Sumer à Babylone*. Paris, Somogy éditions d'art. Louvre éditions.

AVALOS, H. (1995): *Illness and Health Care in the Ancient Near East – The Role of the Temple in Greece, Mesopotamia, and Israel*. *Harvard Semitic Museum Publications* 54. Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004387607>

BÁCSKAY, A. (2018): *Orvoslás az ókori Mezopotámiában*. L'Harmattan.

BLACK, J., GREEN, A. (1992): *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia – An Illustrated Dictionary*. The British Museum Press.

RICHARD, T., BLURTON. (1997): *The Enduring Image: Treasures from the British Museum*. The British Council Visual Arts Publications.

BÖCK, B. (2014): *The Healing Goddess Gula – Towards and Understanding of Ancient Babylonian Medicine*. *Culture and History of the Ancient Near East* 67. Leiden. <https://doi.org/10.1163/9789004261464>

BÖCK, B. (2015): *Ancient Mesopotamian Religion: A Profile of the Healing Goddess*. *Religion Compass* 9/10. <https://doi.org/10.1111/rec3.12165>

BOTTÉRO, J. (2001): *Religion in Ancient Mesopotamia*. University of Chicago Press.

BRAUN-HOLZINGER, E. A. (1984): *Figürliche Bronzen aus Mesopotamien*. *Prähistorische Bronzenfunde I/4*. München.

COLLON, D. (1986): *Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum. Cylinder Seals III: Isin-Larsa and Old Babylonian Periods*. London

COLLON, D. (1987): *First Impressions: Cylinder Seals in the Ancient Near East*. London.

COLLON, D. (1994): *Neo-Assyrian Gula in the British Museum*. In: (szerk.) Dietrich, M., Loretz, O.: *Beschreiben und Deuten in der Archäologie des Alten Orients: Festschrift für Ruth Mayer-Opificius*. Münster.

COLLON, D. (2001): *Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum. Cylinder Seals V: Neo-Assyrian and Neo-Babylonian Periods*. London.

CURTIS, J. E., READE, J. E. (1994): *Tesoros de asiria en el Museo Britanico: Arte e Imperio*. Mexico City.

DELAPORTE, L. (1923): *Catalogue des cylindres, cachets et pierres gravées de style oriental 2. Acquisitions*. Musée du Louvre. Paris.

FUHR, I. (1977): Der Hund als Begleittier der Göttin Gula und anderer Heilgottheiten. *Isin – Išān Bahrīyāt I. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1973-1974*. Bayerische Akademie der Wissenschaften. München.

FRANKENA, SEIDL, et al. (1957-1971): *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatisches Archäologie 3*. Berlin.

GELLER, M. J. (2010): *Ancient Babylonian Medicine – Theory and Practice*. Wiley-Blackwell.
<https://doi.org/10.1002/9781444319996>

GRONEBERG, B. (2000): Tiere als Symbole von Göttern in den frühen geschichtlichen Epochen Mesopotamiens: Von der altsumerischen Zeit bis zum Ende der altbabylonischen Zeit. In: *Les animaux et les hommes dans le monde syro-mésopotamien aux époques historiques*. Maison de l’Orient Méditerranéen. Lyon.

KING, L. W. (1912): *Babylonian boundary-stones and memorial tablets in the British Museum*. British Museum. London.

LEICHTY, E. (1986): *Catalogue of the Babylonian Tablets in the British Museum. Vol. VI. Tablets from Sippar, I*. British Museum. London.

DONALD, M. MATTHEWS (1990): Principles of composition in Near Eastern Glyptic of the later second Millennium B.C. *Orbis Biblicus et Orientalis 8*. Freiburg.

NIEDERREITER, Z. – SASS, B. (2018): On a Cylinder Seal with a Newly Deciphered Arabian Legend. *Semitica 60*.

NIEDERREITER, Z. (2020): *Catalogue of the Cylinder Seals in the Royal Museums of Art and History I. Neo-Assyrian and Neo-Babylonian periods. (Circa 1000-500 B.C.)* Eötvös Lóránd University. Budapest.

NETT, S. (2001): The dogs of the healing goddess Gula in the archaeological and textual record of ancient Mesopotamia. In: (szerk.) Recht, L., Tsouparopoulou, Ch.: *Fierce lions, angry mice and fat-tailed sheep. Animal encounters in the ancient Near East*. McDonald Institute for Archaeological Research. University of Cambridge.

NEUMANN, G. (2016): *Altorientalische Siegel und Keilschrift Dokumente im Archäologischen Museum der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster*. Die Stiftung Sammlung Tono Eitel. Ugarit-Verlag. Münster

ORNAN, T. (2004): The Goddess Gula and Her dog. *Israel Museum Studies in Archaeology 3*. Samuel Bronfman Biblical and Archaeological Museum of the Israel Museum.

ORNAN, T. (2005): The Triumph of the Symbol – Pictorial Representation of Deities in Mesopotamia and the Biblical Image Ban. *Orbis Biblicus et Orientalis 213*. Academic Press Fribourg.

PARKER, B. (1975): Cylinder Seals from Tell al Rimah. *Iraq 37*. British Institute for the Study of Iraq.
<https://doi.org/10.2307/4200001>

PAULUS, S. (2014): Die babylonischen Kudurru-Inschriften von der kassitischen bis zur früh neubabylonischen Zeit. Untersucht unter besonderer Berücksichtigung gesellschafts- und rechtshistorischer Fragestellung. *Alter Orient und Altes Testament Bd. 51*. Münster. Ugarit-Verlag. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc2rnfp.8>

PORADA, E. (1993): Why Cylinder Seals? Engraved Cylindrical Seal Stones of the Ancient Near East, Fourth to First Millenium B.C. *The Art Bulletin* 75/4. College Art Association. <https://doi.org/10.2307/3045984>

SCURLOCK, J. (2002): Animals in Ancient Mesopotamian Religion. In: (szerk.) Collins, B. J.: *A History of the Animal World in the Ancient Near East*. Brill.

SEIDL, U. (1968): Die babylonischen Kudurru-reliefs. *Baghdader Mitteilungen* 4. Berlin.

SEIDL, U. (1989): Die Babylonischen Kudurru-Reliefs. Symbole Mesopotamischer Gottheiten. *Orbis Biblicus et Orientalis* 87. Freiburg.

SIGRIST, M., FIGULLA, H. H., WALKER, C. B. F. (1996): Catalogue of the Babylonian Tablets in the British Museum II. British Museum. London.

SLANSKI, K. E. (2003): The Babylonian Entitlement Narûs (kudurrus): A study in their form and function. American School of Oriental Research. Boston.

TSOUPAROPOULOU, C. (2014): Progress report: An online Database for the Documentation of Seals, Sealings, and Seal Impression in the Ancient Near East. *Studia Orientalia Electronica* 2.

WATANABE, C. E. (2002): Animal Symbolism in Mesopotamia. A Contextual Approach. Institut für Orientalistik der Universität Wien.